

QR-kod
maqolaning DOI
sahifasini
ochadi

Uzakova Saltanat Paraxatovna,
Klishbaeva Nelufar. Qaraqalpaq
folklorında naqıl-maqallardıń
tematikalıq hám janrlıq ózgeshelikleri //
«O'zbekiston olim ayoallarining
mamlakat taraqqiyotiga qo'shayotgan
hissasi» mavzusidagi xalqaro ilmiy-
amaliy konferensiya materiallari
(Nukus, 2026-yil 9–10-oktyabr). –
Nukus, 2026. – B. 1348–1352. – DOI:
[https://doi.org/10.66073/ReFocus-
Conf/0910280](https://doi.org/10.66073/ReFocus-Conf/0910280)

«O'zbekiston olim ayoallarining
mamlakat taraqqiyotiga
qo'shayotgan hissasi»

XALQARO ILMIY-AMALIY
KONFERENSIYA
NUKUS, 9–10-OKTYABR 2026

QARAQALPAQ FOLKLORÍNDÁ NAQÍL-MAQALLARDÍŇ TEMATIKALÍQ HÁM JANRLÍQ ÓZGESHELIKLERI

Uzakova Saltanat Paraxatovna

*p.i.f.d. (PhD) Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti
Qaraqalpaq ádebiyatı kafedrası úlken oqıtıwshısı*

Klishbaeva Nelufar

*Berdag atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti Folklorıtanıw hám
dialektologiya qánigeligi 2-kurs magistrantı*

Annotaciya: Bul maqalada qaraqalpaq folklorındaǵı kishi janr bolıp esaplanatuǵın naqıl-maqallar hám olardıń tematikalıq, janrlıq ózgeshelikleri sóz etiledi. Naqıl-maqallar xalıq awızeki dóretpeleri ishinde eń kóp tarqalǵan kishi janrlardıń biri bolıp, onda turmısımızdın barlıq táreplerin jámlegen máseleler orın alǵan. Qaraqalpaq folklorındaǵı naqıl-maqallardıń tiykarǵı mazmunında milletimizdi awızbirshilikke, tatıw jasawǵa shaqırıw, watanǵa, tuwǵan elge sadıqlıq tuyǵların qalıplestiriw, kásip-óner iyelewdiń áhmiyetin túsindiriw, xalıqlıq dástúrler hám taǵı basqa túsiniyeler menen oqıwshılardı sanalıqlıqqa tárbiyalaw máselesi baslı orındı iyeleydi. Qaraqalpaq folklorında naqıl-maqallardıń basıp shıǵarılıw dáwiri, olardıń tereń filosofiyalıq, didaktikalıq máni beriwshi qásiyetleri misallar menen analizlenip keń talqıǵa alınǵan.

Gilt sózler: qaraqalpaq folklorı, naqıl-maqallar, folklorlıq shıǵarmalar, tematikalıq, janrlıq, formalıq ózgeshelikler, filosofiyalıq, didaktikalıq mániler.

Abstract: In this article, the narratives of the Karakalpak folklore, which are considered a minor genre, and their thematic and genre characteristics will be discussed. Proverbs are one of the most widespread subgenres in folk oral literature, and they cover all aspects of our lives. In the folklore of Karakalpak, in the basic content of proverbs, there are words devoted to the unity of our nation, the formation of ties of friendship, affection, loyalty to the homeland, the native land, important traditions of occupation, folk traditions, and other relatives. In Karakalpak folklore, it was necessary to speak on the basis of proverbs, which were to be analyzed and discussed with examples of their philosophical and didactic qualities.

Keywords: Karakalpak folklore, proverbs, folklore works, thematic, genre, formal features, philosophical, didactic meanings.

Hárbir xalıqta gezlesetuǵın xalıq awızeki dóretpeleri túrli janrlarǵa bólingen hám olarda sol xalıqtıń sana-sezimi, turmıshlıq jaǵdayı hám dúnyaqarası sáwlelengen boladı. Folklorlıq shıǵarmalar óziniń kólemi hám mazmunı boyınsha bir neshe túr hám janrlarǵa bólinedi. Qaraqalpaq folklorında keń kólemdegi janrlıq formalarǵa iye dóretpeler kóp. Sonday-aq, kólemi boyınsha bir neshe qatarlardan turatuǵın kishi janrdıǵı shıǵarmalar da orın alǵan. Olarǵa naqıl-maqallar, jumbaq hám jańıltıwshılardı kiritemiz. Biz bul maqalamızda qaraqalpaq folklorındaǵı naqıl-maqallardıń janrlıq, formalıq hám tematikalıq jaqtan ózgesheliklerin úyrenemiz.

Ótken tariyxımızǵa názer awdarsaq, ázel-ázededen ata-babalarımız naqıl-maqallardı ózleriniń basınan ótkergen turmıs tájiriybeleri tiykarında dóretpeler, óz oy-pikirlerin qısqa hám anıq jetkeriwde, toqsan oydıń túyinin bir sóz benen sheship beriwde sóz

óneriniń jetiliskeń forması naqıl-maqallardan jıyı paydalanıp kelgen. Házirgi dáwirimizde de naqıl-maqallardıń kúndelikli turmısımızda jıyı qollanıwı – milliy sana sezimimizdiń rawajlanıwına úlken tásir kórsetip atır. Naqıl-maqallar xalıq awızeki dóretpeleri ishinde eń kóp tarqalğan kishi janrlardıń biri bolıp, onda turmısımızdıń barlıq táreplerin jámlegen máseleler orın alğan. Qaraqalpaq folklorındaǵı naqıl-maqallardıń tiykarǵı mazmunında milletimizdi awızbirshilikke, tatıw jasawǵa shaqırıw, watanǵa, tuwǵan elge sadıqlıq tuyǵların qalıplestiriw, kásip-óner iyelewdiń áhmiyetin túsindiriw, xalıqlıq dástúrlер hám taǵı basqa túsiniкler menen oqıwshılardı sanalıqlıqqa tárbiyalaw máselesi baslı orındı iyeleydi.

Qaraqalpaq folklorındaǵı naqıl-maqal úlгilerin jıynaw hám baspaǵa tayarlaw jumısları XIX ásirdiń aqırınan baslap, pútin XX ásir dawamında hám ǵárezsizlik dáwirinde de ele dawam etip kelgen. 2015-jılı baspadan shıqqan kóp tomlıq qaraqalpaq folklorı kitabında keltirilgen maǵlıwmatlarǵa qaraǵanda, qaraqalpaq xalıq naqıl-maqalların eń dáslepki jıynawshılar N.P.Ostroumov, Sh.Wáliyhanov, A.Divaevlar bolǵan. Keyin ala bul iygilikli isti rus alımı N.A.Baskakov dawam ettirgen. Bunnan keyin jergilikli alımlardan N.Dáwqaraev hám Q.Ayımbetovlar joqarıdaǵı ilimpazlardıń jıynaǵan materialların qayta kórip, tolıqtırıp, naqıl-maqallardı toplawda ayırıqsha xızmet etken[3]. Ásirese, Q.Ayımbetov naqıl-maqallardı arnawlı túrde úyrenip, bir qatar ilimiy maqalalar járiyalap, naqıl-maqallar toplamın basıp shıǵardı. Sonday-aq, 1960-jılları folklortanıwshı alım Q.Maqsatovtıń bassılıǵında folklorlıq ekspediciyalar shólkemlestirilip, xalıq awızeki dóretpeleriniń basqa janrları qatarında naqıl-maqallardı toplawǵa ayırıqsha dıqqat awdaradı. Usınday izlenisler hám qayta jıynalǵan materiallar tiykarında naqıl-maqal úlгileri kóp tomlıq qaraqalpaq folklorınıń IV toımı bolıp f.i.k. T.Nietullaevtıń tayarlawında baspada járiyalandı. Bunnan tisqari 2010-jılı M.Abdullaevtıń “Atalar sózi – aqıl” kitabı jarıq kórdi. Qullası, joqarıda atap ótilgen ilimpazlardıń toplaǵan hám járiyalaǵan materialları tiykarında kóp tomlıq qaraqalpaq folklorınıń 88-91-tomları naqıl-maqallarǵa arnalıp baspadan shıǵadı. Biz usı 88-91-tomlarda keltirilgen naqıl-maqal úlгilerin maqalamızda talqılap ótemiz.

Naqıl-maqallar – uzaq ásirler boyı toplanıp kelingен ómir tájiriybelerinen kelip shıǵıp ayılatuǵın, keń oy-pikirdi jıynaqlı etip beretuǵın, turmıs shınlıǵı tuwralı qısqa tujırmalı, ótkir hám obrazlı qılıp sáwlelendiriwshi folklordıń kishi janrı esaplanadı. “Naqıl-maqallar formalıq jaqtan ıqsham túrde qısqa bolsa da, kórkemligi jaǵınan tereń obrazlılıqqa iye bolıp keledi”[4]. Sonday-aq, naqıl-maqallar mazmunı boyınsha tereń mánige iye bolıp keledi. Mısalı olarda ilim-bilim, óner iyelew, tábiyat, turmıs mashqalaları hám basqa da temalarǵa baylanıslı hár qıylı mazmundaǵı pikirler jámlengen. Joqarı oqıw orınları ushın sabaqlıq retinde basıp shıǵarılǵan “Qaraqalpaq folklorı” miynetinde naqıl-maqal túsinigine mınaday táriyp berilgen: “Naqıl-maqal ataması jup sózler túrinde bir qosılıp ayılıp, terminologiyalıq jaqtan bir túsinikti beredi, biraq folklor iliminde olar ajratılıp, bólek mánilerge iye bolıp keledi. Bunday kishi janrǵa kırıwshi naqıl-maqallardıń forması hár qıylı bolıwı múmkin. Mısalı bir qatarlı, eki qatarlı qara sóz túrinde hám úsh-tórt qatarlı qosıq formasında da ushırasadı. Biraq tematikalıq jaǵınan olar hár qıylı mánilerge iye bolıp keledi. Naqıl – ayılatuǵın oy-pikirdi tımsallamay, tiykarǵı mánisinde beredi hám qurılısı boyınsha bir, eki yamasa onnan da kóp qatarlardan

ibarat bolıp, qatarları qosıqqa uqsap uyqasıp keledi. Mısalı: Atańa ne qılsań, aldına sol keledi. Maqallar naqıllarǵa qaraǵanda awıspalı yamasa astarlı mániske iye bolıp keledi. Bunda sóylep atırǵan adam maqaldı qıysını kelgen jerinde retin tawıp gápke qosıp baradı. Mısalı: Soqır tawıqqa bári tarı». [1]

Naqıl-maqallar xalıqtıń turmıslıq tájiriyesi tiykarında qalıplesken bolıp, olardıń tiykarǵı janrlıq qásiyetleri tómendegilerden ibarat:

- Iqshamlılıq – qısqa hám tuwra mánide bolıwı;
- Obrazlılıq – kórkemlew quralları arqalı súwretlew kúshine iye bolıwı;
- Didaktikalıq – aqıl-násiyat hám ádep-ikramlılıq qaǵıydaların úgitlewi;
- Ulıwmalıq – kóp xalıqlar menen uqsaslıq formada ushırawı.

Mine usınday janrlıq qásiyetlerin anıqlay otırıp, naqıl-maqallardıń tematikalıq jaqtan mazmunın talqılap ótemiz. Qaraqalpaq folklorındaǵı naqıl-maqal úlileri kóp ásirler boyı xalıq awzında ayılıp, biziń dáwirimizge shekem jetip kelgen. Olarda turmısımızdıń túrli tarawlarına baylanıslı máseleler sóz etiledi. Folkloranıw iliminde naqıl-maqallardı tematikalıq baǵdarları boyınsha bir neshe túrlerge ajıratıp kórsetedi. Mısalı miynet haqqında naqıl-maqallar, densawlıq, óner, bilim, túrli kásipler, tuwılǵan jer, ádep-ikramlılıq, adamgershilik, doslıq hám basqa temalar orın alǵan. Kóp tomlıq qaraqalpaq folklorınıń 88-tomında naqıl-maqallar tematikalıq jaqtan tómendegi túrlerge ajıratıp kórsetilgen: Atamákan, el-jurt, shańaraq mashqalaları haqqındaǵı naqıl-maqallar; İnsan hám insanıylıq pazıyetler haqqındaǵı naqıl-maqallar; Turmıslıq talaplar hám úrp-ádetler haqqındaǵı naqıl-maqallar; Kásip-óner, waqıt hám máwsimler haqqındaǵı naqıl-maqallar.

Kóp tomlıq qaraqalpaq folklorınıń 88-tomında atamákan, el-jurt, shańaraq mashqalaları haqqındaǵı tómendegi naqıl-maqal úlileri keltirilgen.

1. Ata jurt – altın besik.
2. Watansız adam – shámensiz búlbil.
3. Urıwlı el – uyalı terek.
4. Eli bardıń tili bar
Tili bardıń úni bar.
5. Tuwǵan eldiń qádirin,
Shette júrsen bilerseń,
Kúsh-kóliktiń qádirin,
Kóship-qonsań bilerseń. [3]

Bul naqıl-maqallarda atamákan, tuwılǵan jer haqqında tujırmalı qatarlar orın alǵan hám oqıwshını tuwılǵan jerdiń qádirin tereń seziniwge iytermeleydi. Al kóp tomlıq qaraqalpaq folklorınıń 89-tomında insan hám insanıylıq pazıyetler jóninde tómendegi naqıl-maqallar berilgen:

1. Birlik bar jerde tirilik bar.
2. Ómir qızıǵı – sıylasıq.
3. Awızbirshilik qayda bolsa
Bereket sonda bolar.
4. Bir esik jabıq bolsa,
Qırq esik ashıq.
5. Bir kórgen – bilis,
Eki kórgen – tanıs,

Úshinshide attan túsip qol alıs. [3]

Bul keltirilgen naqıl-maqallarda insan turmısına máni beriwshi hám insanıylıq pazıyletlerdi qalıplestiriwshi didaktikalıq mazmundağı qatarlar oqıwshılarda adamgershilik sezimleriniń oyawına túrtki boladı. Kóp tomlıq qaraqalpaq folklorınıń 90-tomında bolsa turmıslıq talaplar hám úrp-ádetler haqqındağı naqıl-maqallar orın alǵan:

1. Bala berseń, sana ber.
2. Haqıyqatlıq mayıssa da, sınbaydı.
3. Basqan izińdi ańlap bas.
4. Qudayǵa sıyınǵan qustay ushar,
Adamǵa sıyınǵan murttay ushar.
5. Adam kewli menen azar,
Tili menen tozar. [3]

Turmıslıq talaplar hám úrp-ádetler haqqında sóz etiletuǵın bul naqıl-maqallarda tereń filosofiyalıq máni beriwshi, insanlardı hámishe sergeklikke iytermelewshi, haqıyqıy insan bolıp jasawǵa baǵdarlawshı qatarlar jámlengen. Kóp tomlıq qaraqalpaq folklorınıń 91-tomında kásip-óner, waqıt hám máwsimler haqqında tómendegi naqıl-maqal úlğileri keltirilgen:

1. Qarlıǵash – báhár tımsalı.
2. Aqıllı adam qıstıń ǵamın jazda kórer.
3. Dúnya tawsılmas – álwan,
Adam – jol júrgen kárwan.
4. Jerdiń kórki – daqıl,
Erdiń kórki – aqıl.
5. Úsh ay sawınım,
Úsh ay qawınım,
Úsh ay shabaǵım,
Úsh ay qabaǵım. [3]

Bul naqıl-maqallar tereń filosofiyalıq mazmunǵa iye bolıp, onda waqıttıń qádiri hám onı astarlı mánide súwretlep kórsetiwshi tábiyatqa tán belgiler hám qubılıslar kórkemlik penen sheber sóz etilgen. Ulıwmalastırıp aytqanda, joqarıda kórsetilgenindey, tematikalıq jaqtan bólingen bul naqıl-maqallar ózleriniń janrlıq hám formalıq qásiyetleri menen tereń filosofiyalıq, didaktikalıq hám publicistikalıq mazmundı jámlewshi qaraqalpaq folklorın bezegen biybaha kórkem sóz úlğileri bolıp, keleshek áwladlarımızdıń sana-seziminiń ósiwine, dúnyaǵa kózqaraslarınıń keńeyiwine túrtki beretuǵın milliy miyrasımız bolıp qaları sózsiz. Sonıń menen birge, naqıl-maqal úlğilerin jaslar sanasına tereń sińdiriwde zamanagóy úlğidegi naqıl-maqallar toplamı baspada shıǵarılsa maqsetke muwapıq bolar edi. Óytkeni, kóp tomlıq qaraqalpaq folklorın kópshiliktiń alıp oqıwına múmkinshiligi joq.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Járımbetov Q, Nızamatdinov J, Allamberganova I. Qaraqalpaq folklorı. – Tashkent: Sano-standart, 2018.
2. Maqsetov Q. Qaraqalpaq xalqınıń kórkem awızeki dóretpeleri. – Nókis: Bilim, 1996.
3. Qaraqalpaq folklorı. Kóp tomlıq. 88-100-tomlar. – Nókis: Ilim, 2015.

4. Safarov O. O'zbek xalq og'zaki ijodi. – Tashkent: Musiqa, 2010.